

Тешебаев М.

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ИНТЕГРАЦИЯЛОО УСУЛДАРЫ

Тешебаев М.

МЕТОДЫ ИНТЕГРАЦИИ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Адабият сабагында аткарылуу жумуштар сөзсүз түрдө сабакты кыргыз тили предмети менен интеграциялоону талап кылат, эгерде тилден синоним, антоним, омоним деген түшүнүктөрдү билбесе бул текстти туура талдай албайт. Жаңылмачтар, макалылакаптар ж.б. тексттер окуучулардын адабий жана тилдик билимин практикада реализациялоонун көрсөткүчү болуп саналат.

Мисалы Токтогул Сатылганов тууралуу сабакта окуучуларга төмөнкүдөй суроолор коюлат:

1. Санат-насыят ырлары деп кандай чыгармаларды айтабыз?
2. Кыргыз элдик акындары эмне үчүн санат-насыят ырларын чыгарган?
3. Токтогул Сатылганов тууралуу эмнелерди билесинер?
4. Токтогулдун түшүнүгүндө жаштар кандай болушу керек?
5. Азыркы жаштар жана Токтогул Сатылгановдун насааттары.
6. Ырдагы жаштык жана карылык түшүнүктөрү, экөөнүн байланышы.
7. Ырдагы жаңы сөздөр.
8. Ырда уйкаштык түзгөн сөздөр жана сөз айкаштары.
9. Чыгарманы көрктүү окуу.

Үйгө тапшырма болсо мындайча берилет:

1. «Токтогул», «Алымкан» деген фильмдерди көрүү.
2. Токтогулдун өмүрбаяны тууралуу маалыматтарды, сүрөттөрдү жыйноо.
3. Дилбаян жазуу. Темасы: «Токтогул Сатылганов жаштарга кандай насаат айтты?»
4. Ырдан үзүндүлөрдү жаттоо.

Жогорудагы методикалык ыкмалардан көрүнүп тургандай адабият сабагы жалаң эле адабий маалыматтарды жеткирүүнү камтыбайт, тарых, маданият, элдик адеп тууралуу түшүнүктөрдү да билүүнү, өздөштүрүүнү талап кылат.

Кыргыз адабияты оозеки формада болсун, жазуу формасында болсун дүйнөлүк философиялык, эстетикалык ойлор менен байланышып, адамзаттын прогрессивдүү цивилизациясы кабыл алган этикалык нормаларды өзүнө принцип кылып алган. Ошол идеяларын ачыкка чыгарууда адабият бардык нерселерди тил аркылуу айткан. Ушундан да азыркы мектепте үйрөтүлүүчү тил жана адабият предметтери ар кандай деңгээлде предметтер аралык да, предметтин ичинде да интеграцияланып турат.

- кыргыз тили жана адабияты интеграцияланат;
- адабият жана гуманитардык дисциплиналар интеграцияланат;
- адабият, тил жана гуманитардык эмес предметтер интеграцияланат;

- адабият, тил жана маданият таануу интеграцияланат;
 - предмет ичинде кыргыз адабиятынын фольклор, акындар поэзиясы, жазма адабият деген бөлүктөрү интеграцияланат;
 - предмет ичинде кыргыз адабиятынын библиография, адабият таануу жана сын, адабият теориясы, тексттаануу бөлүмдөрү интеграцияланат ж.б.
- Жогорудагылардан улам белгилей турган нерсе – адабиятты жана анын тилин интеграциялап окутуу маданият таануу аспектинен тарыхый-адабий принцип менен жүргүзүлөт. Бул өз ичине текстти комплекстүү интерпретациялоо жумушун камтыйт. Текстти интерпретациялоо азыркы адабият сабагынын негизги компонентти болуп эсептелет.

Кыргыз профессионалдык жазма адабиятын үйрөнүү процессинде да бир топ жагдайларда интеграциялап окутуунун мүмкүнчүлүктөрү кеңири көрүнөт. Адабияттык окуу сабагында Чыңгыз Айтматовдун «Ак кеме» повестинен үзүндүсү – «Бугу-Эне» уламышы өтүлөт. Аталган үзүндүнү окутуу адабият предметин бир топ предметтер менен интеграциялоону талап кылат. Чыгарманы үйрөтүү боюнча А.Муратовдун мындай ойлору айтылат: «Бул чыгарманы талдоодогу өзгөчөлүктөр төмөнкүлөр: «Бугу-Эне» түпкүлүгүндө бул бугу уруусунун келип чыгышы жөнүндөгү санжыра-уламыш менен байланышат (уламышты Ч.Валиханов, С.М.Абрамзон, Б.Солтоноев, Ы.Абдрахманов ж.б. фольклор жазуучулар да жазып алган), жазуучу ошол элдик материалды заманбап кылып иштеп чыккан; уламыш таланттуу жазуучунун «Ак кеме» повестинин идеялык-көркөмдүк системасына сиңдирилген азыркы учурду сүрөттөгөн чыгарма менен жуурулушуп турат; «Бугу-Эне» атайын балдар үчүн ылайыкталып жазылган эмес, андагы автордун концепция жетилген, адабиятты жана турмушту тереңирээк түшүнгөн окурмандарга ылайыкталган. Демек, мугалим жогорудагыдай айрым маселелерди аттап өтпөөгө тийиш. Бирок «Ак кемедеги» жалпы проблемалар менен түйүндөштүрүп-тошоштуруу бул класс үчүн кыйын, ошондуктан өзүнчө турган, баш-аягы бүткөн адабий жомок катары гана караган оң.

«Бугу-Эне» жомогу тууралуу сабактардын эң башкы педагогикалык-дидактикалык натыйжасы – уламышта көтөрүлгөн ыймандык маселелерди сыгып алуу, ошону балдарга жеткирүү. Ар кандай жомокту, мифти, легенданы, уламыштарды окуп үйрөнүүнүн максаты: биринчиден, ошондо сүрөттөлгөн окуя-каармандар менен азыркы адамдарды салыштырууга мүмкүнчүлүк алынат; экинчиден, ошонун эле тескериси – илгеркилер менен тең-тайлаштырып көрүүгө, азыркы кишилерден жоголгон изги сапаттарды илгеркилерден издеп табууга шарт түзүлөт. Демек, ушул ниет-тилектерди ишке ашыруу...

“...салттык көрүнүштөрдүн чоо-жайын, тарыхын чечмелөө мугалим үчүн да оңойго турбайт, ошондуктан ал археология, тарых багытындагы илимий эмгектер менен (С.М.Абрамзон, Ю.Н.Худяков ж.б.) тааныш болгону оң.

1. Окуучуларды Күлчө баатырдын доорундагы сөөк көмүү ырысымы менен азыркы салтты салыштырып оозеки сүйлөтүү керек.
2. Төмөнкүдөй суроолорду талкуулоого болот:
 - а) Күлчө баатырдын өлүмү эмне үчүн айыл-айыл болуп олтурган урук-урук кыргыз журтун бириктирди?
 - б) Эл эмне үчүн Күлчө баатырдын сөөгүн урмат менен көмүүгө топтолду?
 - в) Күлчө баатырдын ордун ким басат деп ойлойсунар?
 - г) Кыргыз тарыхында, оозеки чыгармачылыгында Күлчө баатырга окшогон кимдерди билесинер? ж.б.
3. Фразеологиялык сөздөрдүн маанисин, колдонулуш максатын ачуу.
4. Таланттуу окуучулар үчүн тапшырма: а) Күлчө баатырды жоктоп кошок жазуу; б) Күлчө баатырдын керээзин жазуу; в) Ушул эпизоддун негизинде сүрөт тартуу.

Тексттин үчүнчү бөлүмүндө али боло элек, жакында ишке ашмакчы окуя сүрөттөлөт. Ал али болобу, болбойбу, табышмак, экинчи бөлүмүндө сыйкырдуу куш алааматтын кабарын айтып өткөн» (1).

Демек текст-легенда кыргыз элинин тарыхый басып өткөн жолу менен, жалпы элдин адеп-ыйманы менен байланышат. Андыктан да интеграциялык мамилени күтөт.

«Белгилүү бир предметтер арасындагы мазмуну боюнча жакын сабактарды түшүндүрүүдө кайсы гана мугалим болбосун көңүл бурат. «Бугу-Эне» жомогун окутууда мындай мазмуну боюнча жакын предмет – тарых сабагы. Ал үчүн мугалим предмет аралык байланышты 5-класстар үчүн түзүлгөн «Кыргызстандын тарыхы боюнча аңгемелер» окуу китебиндеги 15-параграф «Эне-Сай – кыргыз мекени» деген тема аркылуу жүргүзгөнү оң. Анда: «Кыргыздардын Эне-Сайга журт которуусу хуннулардын төрөлөрүнүн ич ара согуштары Ижичил ханды Миң-Өзөн өрөөнүндө Эне-Сай дарыясына калууга мажбур кылган. Кээ бир окумуштуулар так ошондо б.з.ч. 1-кылымдын орто ченинде, ал кыргыздарды өзү менен кошо алардын жаңы мекенине көчүрүп ала кеткен болушу керек деп божомолдошот. Башка окумуштуулар кыргыздардын Эне-Сайга оошу башка шарттарда жана башка убакта болгон деген пикирди айтышат» (2). Кыскасы, кыргыздар б.з.ч. 2-кылымдан баштап Эне-Сайды мекендеп келгенин алардын чарбасы, каада-салты, коомдук түзүлүшү тууралуу жана «...Биздин заманга чейинки 2-кылымда жашаган Сыма Цянь аттуу кытай тарыхчысы өзүнүн «Ши-Цзу» («Тарыхый жазмалар») эмгегинде б.з.ч. 201-жылдагы окуяларды баяндап жатып, кыргыздарды «гяньгунь» деген аталышта эскерет. Бул кыргыздар тууралуу эң алгачкы жазуу маалыматы» (3) экенин көрсөтүп, ушундан улам дүйнөлүк тарыхый

илимдин, археологиянын жана лингвистиканын конкреттүү жыйынтыктарынан улам 2003-жыл кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн жылы деп белгиленип, анын 2200 жылдыгы белгиленгенин айта кетүү жөндүү.

«Бугу-Эне» жомогунда: «...Жазуучунун максаты байыркы уламышты кайра айтып берүүдө эмес, ошондой эле айрым адабиятчылар жазгандай, ага «экинчи өмүр» берүүдө да эмес. Бул чыгарманын ар бир сабында, ар бир үзүндүсүндө реалдуу чындыкка реалдуу курч көз менен кароо бар экендиги сезилет» (4). Мына ушуну сезе билүү үчүн жомокко талдоо жүргүзүүдө... мугалим Орхон-Энесай эстеликтери тууралуу тарыхый, адабий, лингвистикалык алгачкы маалыматтарды берет» (5).

«Бугу-Эне» уламышын өтүү менен кыргыздардын Эне-Сайдан Ала-Тоого көчүп келүүсүн жомоктук сюжетте көрүү менен бирге байыркы кыргыздардын Эне-Сай доору, алардын ошол жердеги коомдук турмушу, тиричилиги, ички-тышкы душмандар менен күрөшүүсү сыяктуу маалыматтарды алат. Булар тууралуу түшүнүк 6-класста Т.Сыдыкбековдун «Көк асаба» романынан алынган «Таш күмбөздөр сүйлөшөт» деген үзүндүсүндө предметтин ички интеграцияланышы менен андан ары бекемделет.

Ошентип, бул бөлүмдү жыйынтыктай айтканда кыргыз адабиятында интеграциялап окутуу үчүн чыгармаларды тандоодо төмөнкүдөй критерийлер талап кылынат:

- башка дисциплиналар менен объектинин окшоштугу, же жакындыгы;
- бул же тигил теманы, проблеманы түшүндүрүүдө башка предметтердин жардамына муктаждык;
- окуучулардын кабыл алынуучу объектини ар тараптуу түшүнүүгө жарамдуулугу;
- мугалимдин башка илим-билим тармактарынан кабардар болушу;
- эки же андан артык мугалимдер интеграциялык сабак өткөн кезде аларга шарттардын бирдей түзүлүшү, темалардын, материалдардын алдын ала пландаштырылышы ж.б.

Жогорудагы чен-өлчөмдөр менен караганда гана интеграциялоо өз максатына жетип, биз күткөн майнаптуу жыйынтык ала алабыз.

Адабияттар:

1. Муратов А. Көркөм текстти жана адабият теориясын үйрөнүү. – Б.: 1992. – 31-35-б.
2. Мырзакматова А.С., Осмонов Ө.Ж., Молдокасымов К.С. Кыргызстандын тарыхы боюнча аңгемелер. Орто мектептин 5-классы үчүн окуу китеби. – Б.: 2000, 80-б.
3. Мырзакматова А.С., Осмонов Ө.Ж., Молдокасымов К.С. Кыргызстандын тарыхы боюнча аңгемелер. Орто мектептин 5-классы үчүн окуу китеби. – Б.: 2000, 80-б.
4. Норматов У. О новых чертах социалистического реализма в современной узбекской прозе //Истоки, формирование и развитие социалистического реализма в литературах Советского Востока. – Ташкент: Фан, 1976.
5. Солтобаева К.Б. «Бугу-Эне» жомогун окутууда тарыхый маалыматтын берилиши//Ч.Айтматов жана кыргыз руху. Талас мамлекеттик университетинин илимий-практикалык конференциясынын материалдары. – Б.: 2004, 80-б.